

ՇԱՀԱՆ Ռ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ԿՐԹԱՐԻՄԱՆ ԱԿՏ
ՎԵՐԱԲԱՐՈՒՄ

ԱՆՁԸ ԵՒ ԳՈՐԾԸ

ՊՈՒՔՐԷՇ

22 ՀՈԿՏ. 1936

78 (47.925) 092 Կոմիտան

2005 OCT 20

Պ - 52

ՇԱՀԱՆ Ռ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԱՆՁԸ ԵՒ ԳՈՐԾԸ

ՊՈՒՔՐԷՇ

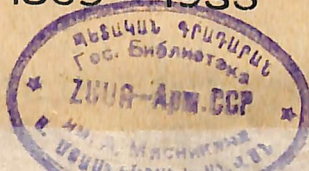
22 ՀՈԿՏ. 1936

22 JUL 2013

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

1869 — 1935

24 396-53

Ը Ն Թ Ե Ր Ց Ո Ղ Ի Ն

„Կոմիտաս“ երաժշտական Միութիւնը մեծ վարպետին մահուան տարելիցին առթիւ լոյս ընծայելով այս գրքոյկը, նպատակ ունի անգամ մըն ալ իր ակնածանքի տուրքը տալու հայ ժողովուրդի մեծ զաւակին, որ զիտցաւ մշուշին ծոցէն լոյս աշխարհ բերել իր ցեղին ամէնէն չքեղ հարստութիւններէն մէկը, Հայ երգը:

Լոյս ընծայելով պ. Շահան Պէրպէրեանի այս գեղեցիկ ուսումնասիրութիւնը՝ մեր նպատակն է նաեւ հայ ժողովուրդին հոգիին մէջ արծարծել յիշատակը իր փառաւոր զաւակներէն մէկուն, ու ատով՝ արթնցնել նաեւ անոր գուրգուրանքը դէպի իր ցեղին իսկական զանձները:

Ժողովուրդները չեն ապրիր միայն իրենց նիւթեղէն ուժով, ոչ ալ իրենց վաղանցուկ փառքովն ու հմայքովը: Որպէսզի կարենան անոնք տեսլ՝ անհրաժեշտ է նաեւ հոգեկան ազդակը, իրենց մտքի և արւեստի ճիգը, իրենց ԱԶԳԱՅԻՆ ՄՇԱԿՈՅԹԸ:

Իր ազգային մշակոյթին կը պարտի նաեւ հայ ժողովուրդը իր գոյութիւնը. ան է եղբի իր տեսելուն զաղտնիքը, ու ան պիտի ըլլայ նաեւ վաղուան իր մեծագոյն կռուանը: Ու այդ սեփական մշակոյթին ամէնէն ազնուական ու ամէնէն դիմացկուն մէկ երեսն է Հայ ժողովրդական երգը:

Կոմիտասի անունը թող միշտ գրգիռ մը ըլլայ մեր հոգիները հաղորդելու այդ սրբազան նեկտարով, աւելի դիմանալու համար օտար ափերու վրայ, ու աւելի հպարտ նայելու համար մեզ չըջապատող ժողովուրդներուն:

«ԿՈՄԻՏԱՍ»
ԵՐԱԺՇՏ. ՄԻՈՒԹԻԻՆ

Պուրէշ, 22 Հոկտ. 1936

Շ. ԶԵԵՄ

ՄԵՆ ԿՈՐՈՒՍՏԸ

Կոմիտաս Վարդապետ ոչ ևս է: Ահա՛ որ, բանաստեղծին բառերով, «ինչպէս որ ըստ ինքեան՝ Յաւիտենութիւնը զայն կը փոխէ» (*): Մահը եկաւ վերջապէս և իր ախտէն՝ որ զինքը տարիներէ ի վեր այլակերպած էր, զինք իր հանճարէն բաժնելով ու իրր քայքայած, տարտղնուած էութիւն շարունակելով պահել սակայն մեր խեղճ ու անզօր կարեկցութեան աչքերուն դիմաց, մահը եկաւ ազատելու զինքը և հաստատելու վերջնապէս իր իրաւցնէ Անձին սքանչելի միութեանը մէջ:

Հիմա կրնանք կանգ առնել իր առջեւ. կանգ առնել ինչպէս յաճախ պէտք է ընենք, ու խեղճօրէն մարդկային նկատմունքներէն վեր ու ազատ՝ զուտ հոգեկան իր դիմագծին մէջ զինքը դիտել, այնպէս ինչպէս իր մահուամբ Յաւիտենութիւնը այլեւս կ'ընդունի զինքն իր մէջ:

Զինքը ճանչցայ, — ներքուի ինձ հոս այս անձնական յիշատակը. եթէ զայն կու տամ անոր համար է որ կը թուի ինձ թէ անիկա յատկանշական է ընդհանուր տեսակէտով մըն ալ —, զինքը ճանչցայ 1910ի միջոցներուն, Բարի՛՛ք՝ ուր ուսանող մըն էի հազիւ երիտասարդ: Այն ատենները Բարի՛՛քը կ'ապրէր գեղարուեստական իր ամէնէն կենսալիր շրջաններէն մէկը: Կիրակնօրեայ մեծ համանուագային հանդէսները և գուտաներգական ու պարային ներկայացումները անհունօրէն խանդավառ մթնոլորտի մը մէջ կը բերէին խառնելու, երբեմն իրարու դէմ նետելու երաժշտութեան էն հուժկու ու մոզական հոսանքները. մէկ կողմէ՛ դեռ միշտ աշխարհակալ՝ տիտանեան հը-

(*) Tel qu'en lui-même l'éternité le change (Baudelaire)

զօրութիւնը Վականերեան նուագին, բայց միւս կողմէ ուրիշ անդիմադրելի հմայքով մը արդէն յայտնուող ու ինքնագրաւող թովչութիւնը Տէպիւսիի և Ֆրանսացի միւս նոր վարպետներու երաժշտութեան, ու դարձեալ Ռուսներուն բերած ձայներու, ձեւերու ու գոյներու տարաշխարհին միեւնոյն ատեն բարբարոս ու գերադ շնցօրէն նուրբ արուեստին ամբողջ նորահրաշ թարմութիւնը — Տիակիլէֆեան «էսթետիք»ին երջանկագոյն օրերն էին:

Փիլիսոփայութեան ուսանող էի, բայց արուեստի կրօնին նորընծայի մը անհուն խանգովը տարուած էի գեղեցկութեան այդ բոլոր անդիմադրելի ուժերէն:

Ի՞նչ էր այն ատեն ինձ համար իմ ցեղիս երաժշտութիւնը: Ինչպէ՞ս կ'արժեւորէի զայն երաժշտական խղճմտանքիս մէջ. — իրրեւ աւելի քան արհամարհելի քանակութիւն մը:

Պոլիս՝ ուրկէ եկեր էի, իբր հայ երաժշտութիւն՝ լսեր էի նախ երգեցողութիւնը մեր երջանիկ տիրացուներդուն: Ի՞նչ կար անոնց մէջ որ կարենար գրաւել զիս արդէն հոն իսկ Պէթհովէնով, Շումանով ու Շօբէնով կազմուած իմ ճաշակիս մէջ: Թերեւս անոնց տակը, աղօտ կերպով, խորունկ բան մը կը նախըզայի. բայց այդ բանը անյայտ կը մնար ինծի յաւէտ այդ խմբովին աղաղակող դպիրներու ձայներուն անկարգութեանը մէջ ու մեներգող վարպետներուն բոլոր մեղկ քաշքշուքներուն, կոյկոյներուն ու արեւելեան փուճ զարդոյրորումներուն տակ: Ազգային եղանակները, «Արիք Հայկազունք»ի տեսակէն. չէր արժեր անոնց խօսքը իսկ ընել, հայ բառերու վրայ եւրոպական էն ծթած տեսակի երաժշտութիւն էին անոնք. ընդհանրապէս, մեր տիրացուներուն եւրոպական երգերէն ըմբռնած միակ կշռոյթին, քայլերգի կշռոյթին վրայ յառաջացող, ծերացած, թոռմած ընթացքով մը: — Այսպէս, իրրեւ Հայ չէի խորհեր անգամ հայ իրաւեցնէ երաժշտութեան մը գոյութեանը՝ ուր մնաց համարձակիլ անոր կարելիութիւններուն և իրաւունքներուն անդրադառնալով:

Այս պայմաններուն մէջ էր որ իրիկուն մը հրաւէր մը սաացայ Օր. Մարգարիտ Բարայեանէն իր բնակարանը գտնուելու, հոն «Հայաստանէն եկած հայ երաժշտութեան վարպետ՝ Կոմիտաս Վարդապետը ճանչնալու համար»: Թերահաւատ՝ գացի:

Եկաւ Վարդապետը: Գեղեցիկ չէր: Նոյնիսկ պիտի ըսեմ հակառակը՝ իր սեւ երկայն ուրտէնկոթին բըռնադրօսիկ պաշտօնականութեանը մէջ: Իր ոսկրուտ դէմքով ինծի կը յիշեցնէր Սոկրատի ինչ ինչ դիմաքանդակները:

Պահ մը վերջը սակայն երբ արուեստը ինծի լըսել իր մատներուն տակ յառնող առաջին ներդաշնակութիւնները դաշնամուրին ու մանաւանդ իր արձակած առաջին երկարաձիգ կանչերը մեր ամենի ու քաղցր լեռներէն կարծես փրթած՝ խորհեցայ վերստին Սոկրատին, բայց այս անգամ Պղատոնի այն էջին վերյիշումով ուր Պղատոն զայն կը նմանցնէ Աթենացի քանդակագործներու աշխատանոցներուն մէջ տեսնուող այն խոշոր տգեղ ու տարօրինակ «իլէն»ներու քանդակներուն որոնք պահօցներ ենք սակայն, կ'ըսէ, որ երբ րացունին աստուածներու վեհօրէն գեղեցիկ արձանիկներ յայտ կը բերեն:

Այս մարդը, խորհեցայ, Սոկրատին պէս աստուածային ոգիին իջեան մըն է իր այդ կերպարանքին ետեւ:

Վարդապետը նուագեց ու երգեց: ժամ մը կամ աւելի տուաւ ինքզինքը, ինչպէս զիտէր ընել այդ, րոպէի մը մէջ անգամ, այսինքն ամբողջովին: Ու պատահեցաւ իմ մէջս, այն գիշեր, մին հոգիի կեանքին էն տարօրինակ երեւոյթներէն որ յայտնատեսութեան մը լոյսին տակ կատարուած դարձը կը կոչուի: Հայ երաժշտութիւն մը, երաժշտութեան ամենարարձր տեսակէն, կը յայտնուէր մէկէն ինծի, հեռաւոր ցեղային ալքերուս մէջ արձագանգներ արթնցնելով: Նոր — ու այնքան հին — իսկութիւն մը՝ որ կը փոխէր երաժշտական էութիւնս, զայն կը չըջէր կարծես: Վարդապետին արուեստագիտական Անձին մէջէն, մէ-

Կէն, գէմյանդիման կը գտնէի ինքզինքս ամբողջ երաժշտական հայրենաշխարհի մը որուն հպարտ էի ես ալ հեռաւոր կերպով զաւակը եղած ըլլալուն: Կը ըզգայի հիմա որ ցեղս ունեցեր է «իր երգը» որ արժանի էր հնչելու ուրիշ մեծ ժողովուրդներու բարձրագոյն ստեղծագործութիւններու համանուագին մէջ, դեռ ես համեստ՝ գործերու գիծերուն արտաքին մեծութեամբը բայց գեղեցկութեան էն հարազատ որակէն չինուած: — Հայ երաժշտութեան համար Սողոմոն մը պէս մտեր էի այդ բնակարանը, այն իրիկուն. ու Վարդապետը զիս կը զրկէր ետ, իր առաքեալի էութեամբը ինծի դպած՝ Պօղոս մը բրած ինձմէ:

Անկէ վերջ իր հետեւողն էի այլ ես. հայ երաժշտական հոգիի մը համար չէր կարելի զինքը ճանչնալ ու չըլլալ իր աշակերտը:

Հիմա, իրմով համոզուած էի թէ Հայ երաժշտութեան համար կը պատահէր ու պէտք էր որ պատահէր ինչ որ աչքերուս զիմաց կ'ըլլար հոն Փարիզի մէջ ուսանականին համար. խորունկ ժողովուրդի մը երաժշտական ալքերէն ու բնազդէն ծնած էապէս ինքնօրինակ իսկութիւն մը բերել գեղեցկութեան, որ եւրոպական յառաջացեալ թէքնիքին միջոցաւ յայտնագործուած՝ կը մտնէր յաղթական Մեծ երաժշտութեան բարձրագիւր կայուածներուն մէջ:

ԿԵԱՆՔԸ

Կը սորվէի Վարդապետին կեանքը: Տարօրինակ, բազմադէպ՝ ու պարզ միանգամայն, ներքին գիծին ուղիղութեամբը:

Կուտինայի մէջ ծնած՝ 1869ին երաժիշտ սերունդէ մը, կանուխէն կորսնցուցած իր ծնողքը, տասնեմէկ տարեկանին կ'ընտրուի վիճակով, զրկուելու էջմիածնի Գէորգեան ձեմարանը: Փոքրիկ Սողոմոնը իրր Գէթահիացի գծուարաւ կը խօսէր հայերէնը, բայց զիտէր ըսել արդէն բոլոր շարականները ու երբ առաջին անգամ կաթողիկոսին՝ Գէորգ Դ.ի առջեւ կ'երգէ, արցունքներ, անդիմադրելի, կը հոսին ծերունի հայ-

րապետին աչքերէն: Գէորգեան ձեմարանի ուսուցիչներուն կը հետեւի եռանդով՝ քանի մը ամիսէն տիրանալով մայրենի լեզուին: Բայց շուտով իր բուն ձեմարան կը գտնէ ու աշակերտութեան շրջանէն իսկ կը գրաւուի երաժշտական արուեստովը ու ժողովրդական երգերու խորունկ հմայքովը: Այն ատեն արեւիսայնոյց մէջ, հաւանաբար Ռուսերու օրինակին ազդեցութեամբ, եւրոպական թէքնիքով հայ երգին մօտենալու ուղղութեան հիմերը դրուած էին արդէն: Ժողովրդական երգերուն համար այդ բանը փորձեր էր ընել տաղանդաւոր ու դժբախտ Կարա — Մուրզան եւ եկեղեցականներուն համար մասնաւորաբար, Մ. Եկմալեանը: ձեմարանի աշակերտ Սողոմոնը կը բռնէր նոյն ուղին: Տասնեութը տարեկանին արդէն գեղջուկ երգեր կը ձայնագրէ ու քիչ ատեն վերջ եկեղեցական երաժշտութեան բազմաձայն երգեցողութեան համար Եկմալեանը և անոր գործը պիտի ճանչնար: 1890ին սարկաւագ կը ձեռնադրուի, իսկ 1893ին աւարտելով ձեմարանի ամբողջական ընթացքը արեւդասական ուխտը կ'ընէ կոչուելով Կոմիտաս, խանդավոր ընտրելով իր պաշտած արուեստին հասնելու խորագոյն ուղին, — հոգեւոր կիանքի ուղին:

1896ին Խրիմեան Հայրիկ, Մանթաշեանցի ծախքով զինքը կը զրկէ Պեռլին, իրր ուսանող պետական երաժշտանոցին: Երիտասարդ վարդապետը կ'աշակերտի նշանաւոր Եօախիմի յանձնարարութեամբ մասնաւորաբար Շմիտի որ կը քաջալերէ զինքը իր արդէն ընտրած ուղղութեանը մէջ, իր ցեղային ֆուլքլորի մշակութեան նուիրուելու: Կոմիտաս Վարդապետ կը հետեւի նաև Պեռլինի համալսարանին երաժշտագիտական ու փիլիսոփայական դասընթացներուն: Երեք տարիէն, 1899ին կ'աւարտէր իր ուսումը ու կը վերադառնար Էջմիածին:

Այն ատեն կը սկսի իրեն համար իր գործին աւտողձները հաւաքելու կարեւոր շրջանը: ձեմարանին մէջ երաժշտութեան ուսուցիչ է և Ս. Էջմիածնի տաճարին դպրապետը: Խուժը կը պատրաստէ և պատա-

րագի ու ինչ ինչ շարականներու բազմաձայն երգեցողութիւնը կը մշակէ: Բայց ամառները արեւելեան Հայաստանի զանազան շրջանները կը պատի, մեր հին ու նոր աշուղներուն հետքերուն վրայէն, այս անգամ իբր եւրոպական իմաստով մշակուած երաժիշտ: Գեղջուկներու կեանքին կը խառնուի, ու իր էն հարազատ ակէն կը խմէ, խորապէս երաժիշտ ժողովուրդի մը, որ հայ ժողովուրդն է, ստեղծած ու ապրած երաժշտութիւնը՝ զայն լաւագոյն կերպով ճանչնալու ու ճաշակելու համար: Կը հաւաքէ, կը ձայնագրէ հարիւրաւոր, հազարաւոր երգեր: Միւսին առեւն կը ճանչնար հարեւան ժողովուրդներու տոհմիկ երաժշտութիւնը, Քիւրտերուն, Պարսիկներուն, Վրացիներուն: Այդ ամէնը պիտի ուսումնասիրէ, բաղդատէ ու պիտի գնահատէ յետոյ, երաժշտական գիտութեան ցուցմունքներովը: Ըլլայ եկեղեցական ըլլայ աշխարհիկ հայ երգերու մեկնութեան ու դաշնաւորման աշխատութիւններու երկրորդ՝ բայց առաջինէն այլապէս գիտակից շրջանն է այս Վարդապետին:

1904ին արդէն հասունցած էին իր արուեստին առաջին պտուղները: Ու կը սկսի իր առաքելութեան հայ երաժշտական ինքնուրոյն գեղեցկութիւնը ճանչցնելու, սիրցնելու, անով ազգային խորագոյն գիտակցութիւն արթնցնելու ու անով դարձեալ, օտար յառաջացած ազգերու առջեւ հայ բարձրագոյն մշակոյթի մը ճշմարտութիւնը յայտնաբերելու իր առաքելութեան:

Նախ Կովկասի մէջ, Էջմիածին, Երեւան, Թիֆլիս, Բագու արուած համերգներով, յետոյ Եւրոպա ուր կու գայ վերստին 1906ին, ի Փարիզ, Պեռլին, Զուրիցերիոյ և Իտալիոյ զանազան քաղաքներուն մէջ սարքուած նուագահանդէսներով և դասախօսութիւններով: Այդ բոլորը ապշեցուցիչ յայտնութիւններ կը բերեն Եւրոպայի հասկցող հասարակութեան. ինչպէս Պեռլին և Փարիզ գումարուած միջազգային երաժշտական համաժողովներուն իր բրած հազորդագրութիւնները՝ երաժշտութեան գիտուններուն:

1907ին վերադարձած է Էջմիածին: Կը շարու-

նակէ իր գործը անոր բոլոր ուղղութիւններուն մէջ: Բայց արուեստագէտի իր դիւրագգած հոգին դժուար կը տանի իր շրջապատէն իրեն պատճառուած ինչ ինչ դառնութիւններ որոնք ինքնին հասկնալի են սակայն: 1909ին արցունքը աչքին կը բաժնուի Էջմիածինէն:

Կու գայ Պոլիս. ու այլևս ժողովրդական խանդավառութեան ծովի մը մէջէն յաղթական ընթացք մըն է իրը: Այս այն շրջանն է ուր Վարդապետը կը բաղմապատկէ կաթնի ինքնին հասնելու ամէն ուր և ինչ բանի մէջ որ իր առաքելութեան կոչումը կը կանչէր զինքը: Պոլիս, Իզմիր, Եգիպտոս, դարձեալ Փարիզ ու դարձեալ Պոլիս իր համերգները ու դասախօսութիւնները, իր անձը ինքնին կը տարածեն անպատմելիօրէն սրտազեղ Մեծ Ոգեւորութիւնը որ ազգային կեանքի վերադարձած գարունի մը այդ շրջանին իր բուն զիմագիծը կը հազցնէ: Ֆրանսական ու ռուսական նորագոյն երաժշտութեան հետ իր շփումը նոր ու գերագոյն կատարելութիւն մը բերած է հիմա իր ստեղծագործութիւններուն: Ու Պոլսոյ իր բնականօրէն մէջ զոր կը բաժնէր նկարիչ Փանոս Թէրլէ-մէդեանին հետ և որ պոլսահայ մտաւորականութեան հայ արուեստի օճախ մըն էր դարձած, համերգներու պատրաստութեան բոլոր յոգնութիւններէն յետոյ, անդադրում իր աշխատանքներն են հայ երաժշտագիտութիւնը կառուցանելու, հիմնելի հայ երաժշտանոցի մը իբր գաղափարաբանական խարիսխ, իր աշակերտներուն հասնելու, հայ ֆօլքլորի և եկեղեցական երաժշտութիւնը նորագոյն և գեղեցկագոյն գործերով օժտելու: Կը սկսի նաև երաժշտութեան մեծ սեռերուն մէջ իր անձնական գործը բերելու աշխատանքներուն. «Անուշ»ին վրայ Օրեռայի մը պատրաստութեան:

Ու այս այսպէս՝ մինչև 1915—16ի ճակատագրական թուականը...

ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԵՐԱԺԻՇՏԸ

Ի՞նչ եղաւ Կոմիտաս Վարդապետ իբր. երաժիշտ: Մէկ կողմէ կայ ժողովրդական զգացումը որ Հայ Երաժշտութեան ստեղծիչը, գոնէ վերստեղծիչը կը համարի զինքը. իր բերած երգերը պարզապէս իր անունովը կը կոչէ. «Կոմիտասի երգեր»: — Միւս ծայրին կը հանդիպինք մարդոց — յաճախ կովկասահայեր որ իրմէ իր առաջին փորձերը զիտեն միայն շատ անգամ, կամ ուրիշներու որ երաժշտութեան կէս հասկցողներ են — և որոնք զինքը կը համարեն երգերու պարզ հաւաքիչ մը ու դաշնաւորող մը լոկ:

Ծշմարիտ գնահատում մը իբր երաժիշտ մեծ Վարդապետի արժէքին պիտի պահանջէր աւելի ուշադիր ու խորացող քննութիւն մը իր գործին ու անձին:

Յայտնի է թէ երաժշտութեան արուեստը մեծ կալուած մը կը ներկայացնէ որուն մշակները բազմաթիւ գործունէութիւններով կ'երեւին: Կան երաժշտութեան տեսարանները, պատմաբաններն ու քննադատները որոնք արուեստին տեսութեամբ կը պարապին, անոր օրէնքները կ'որոնեն, անցեալ ու ներկայ ստեղծագործութիւնները կ'ուսումնասիրեն ու կը գնահատեն: Կան երաժշտական գործերը ստեղծողները ըսեն իսկ. յօրինողները, compositeurները: Կան և անոնք որոնք ստեղծուած գործերը կը մեկնեն ու իրենց վարած նուագախումբերուն և երգչախումբերուն միջոցաւ կը գործադրեն զանոնք, երաժշտական վարիչները, chef d'orchestreները, chef de chœurները: Կան վերջապէս ուղղակի գործադրողները երաժշտական ստեղծագործութեան, նուագի ու երգի վարպետները, virtuoseները: Այս զանազան գործունէութիւնները միեւնոյն արուեստին պատկանելով հասարակաց կարողութիւնները պահանջելով հանգերձ կ'ենթադրեն տալաւին իւրաքանչիւրին յատուկ թէքնիքներ, ծանօթութիւններ և շնորհներ: Այնպէս որ յաճախ այս կալուածներէն մէկուն մէջ փայլողը կրնայ անարժէք ըլլալ միւսներուն մէջ. ստեղծող մը, նոյնիսկ մեծ ստեղ-

ծող մը երաժշտական գործերու՝ կրնայ շատ քիչ բան զիտնալ երաժշտութեան պատմութենէն կամ տեսարանութենէն կամ ընդհանրապէս կամ նուագի վարպետ մը. և փոխադարձաբար:

Արդ պէտք է նախ դիտել թէ Կոմիտաս վարդապետ այս բոլորը եղաւ միանգամայն՝ Հայ Երաժշտութեան համար: Այսինքն եղաւ ամբողջական, intégral երաժիշտ մը: Ու աւելցնել և ընդունել անմիջապէս թէ այդ բոլորը եղաւ իսկապէս ինքնատիպ խորունկ տաղանդով:

ՏԵՍԱԲԱՆԸ

Կոմիտաս Վարդապետ կը ներկայանայ նախ իբրեւ Հայ երաժշտութեան մեծ տեսարանը: Մանաւանդ Պերլինի մէջ իր երաժշտական ուսումը խորացնելէ վերջ իր մեծ մտահոգութիւնը եղաւ Հայ Երաժշտութեան յատուկ օրէնքներուն թափանցումը: Ու արդէն Պերլինի իր տարիներուն կը սկսի շարք մը գործերու որոնք ուսումնասիրութիւններ են հայ կրօնական եւ աշխարհիկ երաժշտութեան մասին ու նաեւ Հայոց հարեւան ժողովուրդներու երաժշտութեան՝ Պերլինի երաժշտանոցին ներկայացուցած իր ուսումնասիրութիւններէն մէկը քրտական երգերու մասին է: Կոմիտաս վարդապետի այս հմտական ու տեսարանական որոնումներուն արժէքը հասկնալու համար հարկ է դանոնք ըմբռնել իրենց առաջնորդող զաղափարին ու ոգիին մէջ որ կը տարբերի սովորական հմտութեան մը տուն տուն սկզբունքներէն: Մեր գրականութեան ու զանազան արուեստներուն մասին եղած բանասիրական ու հնարանական աշխատութիւնները շատ անգամ մոռնալ եղած են, գործերուն բուն իսկ արուեստագիտական հասկացողութեան և մեր նոր ստեղծագործութեան կարելիութիւններուն տեսակէտով, որովհետեւ անոնց մէջ ընդհանրապէս հմտութիւն կայ հմտութեան համար լոկ: Գործերու թուում, թուակարգութիւն, ժամանակագրական ճշդում, անոնց արտաքին ու նիւթական նկարագրութիւնը, անոնց մէջ տեսնուած

օտար ազգեցութիւններու և տարրերու յայտնաբերում. ահա ինչ որ շատ անգամ ըրած են ու կ'ընեն մեր եւ նոյնիսկ ուրիշ ազգերու բանասէրներն ու հնարանները:

Բայց այս բոլորը եթէ կարեւորութիւն մը ունին, այդ կարեւորութիւնը արտադեղազգիտական է. քաղաքական ու քաղաքակրթական պատմութեան տեսակէտով, ցեղաբանական ու լեզուագիտական տեսակէտով կ'արժէ միայն: Գործերու բուն իսկ արուեստագիտական հասկացումը, արժեւորումը ու մանաւանդ նոր ստեղծագործութեան աշխատանքը ոչինչ ունին սպասելիք այդ ամէնէն: Այս վերջին տեսակէտներէն ամէնէն էականը այն չէ որ, օրինակի համար, գիտնանք թէ այդ գործերուն մէջ կան շատ մը բաներ օտարէն փոխ առնուած — աշխարհի մէջ չկայ արուեստի գործ մը որ ազգեցութիւններ կրած չըլլայ, նիւթապէս սնած չըլլայ զանազան օտար տարրերէ: Խընդիրը ա'յն է թէ ինչպէս այդ բոլոր ինքնակ կամ օտարամուտ տարրերէն էապէս նոր ու ինքնատիպ ստեղծագործութիւն մըն է կատարուելու: Խնդիրը այդ իւրացնող ու նորաստեղծող ուժին օրէնքները, նկարագիրը, ոգին ի յայտ բերելն է: Այն ոգին որ իւրաքանչիւր իրաւցնէ ստեղծագործութեան իսկութիւնն իսկ է և որով բան մը կ'արժէ այդ գործը հակառակ բոլոր փոխառութիւններուն և որով իրապէս կարելի է հասկընալ այդ գործը: Այս իսկութեան գիւտը միւս կողմէ մեծ արժէք կրնայ ներկայացնել ազգային արուեստի նոր իրագործումներուն համար, որովհետեւ կենդանի աւանգաւորեան մը ինքնատիպ ոճին մէջ ճամբայ մը կը ցուցնէ նոր ստեղծագործողներուն:

Կոմիտաս Վարդապետի երաժշտագիտական որոնումները այս ոգիով և ուղղութեամբ կատարուած են ու ասկէ կու գայ անոնց անկշռելի կարեւորութիւնը:

Ըսի որ երաժշտութեան հետ իր ուսումնասիրութիւններուն առարկայ ըրած է մեր հարեւան ժողովուրդներուն, Քիւրտերուն, Աբարներուն, Պարսիկներուն, Վրացիներուն և թիւզանդական երաժշտութիւնները եւ: Այս բանը կարող կ'ընէ զինքը անշուշտ մէկ

կողմէ ի յայտ բերելու մերինն կրած ազգեցութիւնները, բայց մանաւանդ խորագոյնս հասկնալու և շնչեղութիւնն որ մեր արուեստին մէջ կայ էապէս ինքնուրոյն և որով մեր արուեստը կը հարկադրուի միւսներուն: Այդ բոլոր երգերը մակերեսային լսողութեան մը համար պիտի չփոթուէին ու նոյնացուէին արեւելեան անորոշ պիտակին տակ: Քանի մը Լիլիէ և ԼՕԼՕ-է ու քանի մը երկարածիք կանչէ խաբուելով օտարներ շատ անգամ այդպէս, կը տարուին նոյնացնելու հայ ժողովրդական երգը քրտականին հետ: Իսկական թափանցումը զոր կը կատարէ Կոմիտաս Վարդապետ այդ տարրեր երաժշտական ֆօլքլօռներուն հաւասարապէս, կարող կ'ընէ զինքը բունելու և շնչեղելու էական եւ սկզբնական ինքնուրոյնութիւնը հայ երգին այդ բոլոր միւսներուն դիմաց:

Նոյն բանը նաև մեր կրօնական երաժշտական և ասորական ու թիւզանդական եկեղեցական երգին փոխարարեցութեանց խնդրին մէջ:

Ու այս բոլորը կատարուած են ոչ թէ լոկ հայ երաժշտութեան ինքն իր մէջ հասկացողութեան համար այլ նաև անոր արդիական վերամշակութեան և նոր ստեղծելի գործերուն ինքնատուութեան մտահոգութեամբ: — Որովհետեւ եւրոպական թէքնիքով նոր հայ երաժշտութիւն մշակելու գործին մէջ հայ երաժշտութեան ինքնուրոյն օրէնքներուն ազդեցութիւնը անգոյն կամ պարզապէս եւրոպական բնաւորութեամբ գործերու պիտի առաջնորդէր հայ երաժիշտները: Եւ ընդհակառակը, ինչպէս Կոմիտասի ըլլայ կրօնական ըլլայ ժողովրդական երաժշտութեան դաշնաւորման պարագան է այդ, հայ երաժշտութեան յատուկ օրէնքներուն և նկարագրին իրական ճանաչումը պիտի բերէր, հակառակ եւրոպական թեքնիքին գործածութեան, էապէս ինքնատիպ հայ ստեղծագործութիւններ, որոնք առով իսկ ու առով միայն արդէն, եւրոպական ճաշակին համար ալ, նոր իրապէս շահեկան գործեր պիտի ըլլային:

Համոզուելու համար ասոր կը բաւէ բաղադատել Հայ Պատարագի Կոմիտասեան և Նկմայեան դաշնաւորումները:

Հին յունական կշռականութեան տեսակէն չէ՞
աս: Կշռական այս կառուցուածքին քով եւրոպական
դասական երաժշտութիւնը կշռական տեսակէտով տը-
ղայական պարզութեամբ մը շինուած կը ներկայա-
նայ: Դրութիւնը հոս ըլլալով շատ աւելի բարդ՝ անով
հայ երգը բաղդատմամբ եւրոպական դասականին
կշռականօրէն աւելի կենդանի, եռանդուն, այլազան-
եալ ու շահեկան երեւան կու դայ: Ասիկա մին է
այն պատճառներէն որ հայ երգերու ունկնդրութիւնը
մեծապէս հետաքրքրական կը դարձնէ եւրոպական նոր
երաժշտութեան վարպետներուն:

Կոմիտաս Վարդապետի մշտական փառքը պիտի
մնայ հայ երաժշտութեան կշռական կառուցուածքին
այս օրէնքին գիւտը:

Բայց նոյնքան կարեւոր՝ հայ երգերու կշռակա-
նութեան մասին իր յայտ բերած միւս օրէնքը՝ հայ
երգուածին մէջ բառերու շեշտաւորումին վերաբեր-
մամբ: Նախ կը գիտէ թէ բառերու և երգի յարաբե-
րութեան մէջ ընազդարար իրադրոժուած կը գտնենք
հայ երաժշտութեան կողմէ այն՝ ի՞նչ որ եւրոպայի
երգի, մասնաւորաբար գուսաներգութեան մեծադոյն
վարպետները միայն յաջողած են ընելու, ինչպէս
Վակնէճը, այսինքն ամբողջական պատշաճութիւն մը
բառերու իմաստին և անով անոնց շեշտումի, ու ե-
ղանակի երաժշտական շեշտումին մէջ: Բանաստեղ-
ծական շեշտում և երաժշտական շեշտում՝ զիրար կը
ծածկեն հայ երգին մէջ մինչդեռ շատ եւրոպացի ե-
րաժիշտներ, նոյնիսկ մեծերէն, անհող են այդ մա-
սին: Իսկ հայ բառերը, կը գիտէ Կոմիտաս Վարդա-
պետ, նախնականօրէն շեշտուած են իրենց վերջնութիւն
վանկին վրայ: Ժողովրդական երաժշտութիւնը կը
յարգէ այդ բանը ոչ միայն կշռականօրէն շեշտելով
այդ վանկը, այլ եղանակի ձայնելէջին մէջ այդ
վանկին զնելով միշտ աւելի բարձր կամ գոնէ հաւա-
սար բարձրութեամբ ձայն մը բաղդատմամբ անոր
յաջորդող և հետեւաբար շեշտ չընդունող վերջին վան-
կին:

Կշռական այս օրէնքներու գիւտը հայ եղանակ-
ներու երգեցողութեան և նուագումին ոճին համար
էական ցուցմունքներ կը բերէ որոնց վրայ կը հիմնէ
Վարդապետը իր երգելու և երգերը ուսուցանելու ե-
ղանակը:

Հայ երաժշտութեան մէջ ձայնելէջին ուսում-
նասիրութիւնը նոյնքան կարեւոր յայտնութիւններու
առաջնորդած է զինքը: Իր որոնումներէն կը հետեի որ
հայ երգերու ձայնելէջը կառուցուած է ոչ եւրոպական
դասական երաժշտութեան գործածած երկու աւագ և
կրտսեր (gamme majeure և mineure) ձայնաշարերուն
վրայ (թէ և անոնք ալ կը գործածուին), ոչ ալ միւս
կողմէ արաբական-արեւելեան ձայնաշարերուն, այլ
ուրիշ աւելի բաղմաթիւ ձայնաշարերու վրայ որոնք
հին յունական երաժշտութեան տեսարաններու գոր-
ծերուն մէջ անուն ստացած են: Այսպէս հայ երգերը
կառուցուած են փոխգական, ենթափոխգական,
տորիական, ենթատօրէական, լիտիական, ենթա-
լիտական և այլն կոչուած ձայնաշարերուն վրայ:
Այս պարագան իր կարգին կը զատորոշէ հայ երգերու
հնչականութիւնը թէ եւրոպականներէն և թէ արե-
ւելեան-արաբականներէն: Այս իրողութիւնը, մէկն է
այն պատճառներէն որոնցմով հայ երգը արեւելեան
քնքուշութիւն մը, արեւոտութիւն մը կրելով հան-
դերձ, մեղկ չէ ընաւ, արիական ուժի և յստակու-
թեան նկարագրով մըն ալ ու մանաւանդ կը հրապու-
րէ զմեզ:

Հայ երգերու հիմ կազմող ինքնուրոյն ձայնա-
շարերու այս յայտնարեւումը այս անգամ Կոմիտաս
վարդապետի դաշնաւորման աշխատութիւնները առաջ-
նորդող սկզբունքները կու տայ իրեն: Եւրոպական դաշ-
նաւորման մէջ կը տիրէ դասական աւագ և կրտսեր
ձայնաշարերէն սերող երրեակի (tierce) ներդաշնա-
կութիւնը: Արդ հայ երգերը առհասարակ այդ ձայ-
նաշարերուն վրայ հիմնուած չըլլալով աւագ կամ կրտսեր
երրեակի գործածութիւնը պիտի եղծէր շատ անգամ
եղանակներու ներդաշնակային իմաստը: Իր Պատա-

րագին մէջ և մանաւանդ ժողովրդական երգերու իր վերջին դաշնաւորումներուն մէջ Վարդապետը կը զգուշանայ հետեւաբար, երբեակներու գործածութենէն ու կը նախընտրէ քառեակի ու հնգեակի ներդաշնակութիւններ ու այս կողմ տայ, մանաւանդ եւրոպացիներուն համար, մանաւորաբար ինքնատիպ հնչողութիւն մը իր խմբերգներուն:

Կոմիտաս վարդապետի երաժշտական հետադասութիւններուն այս արդիւնքները մեծ և լուսաւոր հորիզոններ կը բանան Հայ ցեղի ոչ միայն երաժշտական կազմութեանը այլ և Հայ պատմական, ազգագրական անցեալի հասկացողութեան տեսակէտով: Յայտնի կ'ըլլայ որ Հայոց ժողովրդական երաժշտութիւնը կողմէն դայ ամենահին, նախաքրիստոնէական աւանդութենէ մը որ Հայոց փոխկալական-արիական ծագումին նոր ու արտասովոր փաստեր կը բերէ: Փարիզի մէջ 1914ին դումարուած երաժշտագիտական համաժողովին մասնակցող երաժշտութեան գիտնականները մեծ յայտնութիւններու առջև գտած էին ինքզինքին Վարդապետին հաղորդագրութեան մէջ առաջ բերուած իրողութիւններովը: Անոնց լոյսին տակ հայ երաժշտութիւնը կը ներկայանար որպէս այն թերեւ միակ արուեստը որ կորսուած հին յունական և արիական երաժշտութեան մասին կենդանի գաղափար մը տալու կոչուած էր:

ՅՕՐԻՆՈՂԸ

Եթէ հայ երաժշտութեան տեսարանը այդքան մեծ ու բեղուն եղաւ Կոմիտաս Վարդապետին մէջ, ապա թուն պատճառը հոն է որ ան չէր իր նիւթին լոկ դուրսէն, առարկայօրէն մօտեցող գիտուն մը, այլ զայն ներսէն հասկցող, բռնող ու ապրող էն հարազատ տեսակէն արուեստագէտ մը որ հասած էր Հայ երգին Ոճին իսկութեանը հիմնական, կեդրոնական յայտնատեսութեան, intuitionին որու լոյսին տակ կը պարզուէր իրեն և իր միջոցաւ ուրիշներուն Հայ երաժշտութեան ինքնատիպ էութեան գաղափարը: Այդ լոյսին տակ յայտ բերուած օրէնքները իրենց կարգին,

ինչպէս ըսի, պիտի առաջնորդէին զինք իր բուն արուեստագէտի գործին մէջ:

Ի՞նչ եղաւ արուեստագէտին, յօրինող արուեստագէտին արժէքը Կոմիտասի մէջ:

Հոս է որ զինչը ստորադնահատողներ կը թօթեն իրենց ուսերը. «Կոմիտաս Վարդապետ յօրինող երաժիշտ մը չեղաւ, չկրցաւ ըլլալ երեք, կ'ըսեն, այլ երգեր հաւաքող մը և դաշնաւորող մը միայն ու պարզապէս»: — Հարցը այդքան ալ պարզ չէ սակայն. ձիշդ է որ Վարդապետը ինք իր հաշույն չստեղծագործեց — բուն իսկ իրմէ յօրինուած քանի մը ծանօթ կտորներ փոքր ու երկրորդական բաներ են, ընդհանրապէս հանդիսական առիթներու համար չինուած, որոնց ինք ալ կարեւորութիւն չէր տար: Կարող չէ՞ր, չպիտի ըլլար Վարդապետը, տարաբաղդ Վարդապետը իր բուն իսկ անձնական ստեղծագործութիւնը բերելու Հայ երաժշտութեան: Պէտք չէ վճռել, չենք կրնար վճռել: Երկար ատեն այդ ուղղութեամբ չէ խորհած բնաւ: Ուրիշ՝ ըստ իրեն և ըստ մեզի ալ, աւելի անմիջականօրէն կարեւոր գործ ունէր ընելիք, ու այդ ըրաւ: Բայց անիկա արուեստի, ստեղծագործութեան կեանքէն շատ կանուխ խլուեցաւ. իր կարողութիւններուն ամէնէն հասուն ու բեղուն շրջանին իսկ — ոչ շատ աւելի քան 45 տարեկանին: Իր մտերիմները ամէնքն ալ զիտեն որ այդ ատեն արդէն ձեռնարկած էր պատրաստութեանը մեծ գործի մը որ իր ծրագրին մէջ իր բուն անձնական բերումը պիտի ըլլար երաժշտութեան. Յ. Թումանեանի «Անուշ»ին վրայ օրեւայի մը պատրաստութեան՝ որուն համար կը խորհէր յօրինել նոր, հայկական նուագախումբ մը, եւրոպական գործիքներու մէջէն ընտրելով և անոնց միացնելով հայկական ու արեւելեան գործիքներ, սրինդներ մասնաւորաբար: Ի՞նչ պիտի ըլլար այդ գործը. պատճառներ ունիմ կարծելու թէ մեծարժէք պիտի ըլլար: Ինծի երգած ու նուագած է անոր նախերգանքը և խոր տպաւորութիւն եմ կրած:

Բայց նկատի չունենալով այս ամէնը ու առնե-

լով Վարդապետին հայ եկեղեցական ու ժողովրդական երգերու յարգարման ու դաշնաւորման աշխատանքը միայն, ամենամեծ սխալ մը պիտի ըլլար սովորական, ամէն երաժշտական ուսում ստացած, նոյնիսկ տաղանդաւոր երաժշտի կարելիութիւններուն մէջ գրտնուող գործի մը հետ չլիթել զայն:

Արդարեւ կոմիտաս Վարդապետ բերած է իր դաշնաւորումներուն մէջ երաժշտական թափանցման, մեկնութեան այնպիսի խորութիւն մը, զրելակերպի այնպիսի նորութիւն մը, ոճի ինքնատուութիւն մը որ անոնք սովորական դաշնաւորումներու սահմանէն անչափօրէն անդին կ'անցնին իսկական ու մեծարժէք ստեղծագործութիւններու կարգին տեղառնելու համար:

Հայ երգերուն վրայ Վարդապետին կատարած աշխատանքը նախ անոնց էութեան ինքնայատուկ էութէնքին, ինքնուրոյն ոգիին թափանցման, լայնագոյն իմաստով հասկացման գործը եղած է: Գերազանցօրէն և արգարօրէն ինքնավստահ ճաշակով մը կը մօտենայ ան Հայ ըլլայ եկեղեցական ըլլայ աշխարհիկ երգերուն ու քիչ առաջ յիշուած Հայ Երաժշտական Ոճին իսկութեանը մասին իր ունեցած — կարծես ցեղային երաժշտական վերապրող հանճարէ մը իր ստացած — յայտնատեսութեան լոյսովը կը զատէ հարազատ հայ եղանակները օտարամուտ երգերէն: Այդ ընտրուած երգերն ալ իրենց կարգին նոյն յայտնատեսութեան լոյսով կը յղկէ, մաքրելով զանոնք անոնց վրայ խաւ կապած ու անոնց բնութիւնը եզոռ օտարամուտ կամ ժողովրդական աղաւաղումներէ եկած տարրերէն. ու կ'ունենայ զանոնք իրենց սկզբնատիպ, առոյգ վայելչագեղութեանը մէջ. մասնաւորաբար, այսպէս, մեր կրօնական երգերը իր բացարձակ ճաշակին անվերադառնալի վճիռներուն տակ կը ձգեն իրենց վրայի վերջամուտ, բայց թերեւ զարեւելեան զարգոյթութեանը, մեղկ ու քառորդձայնային (enharmonique) ծամծմուքները: Այսպէս մէջտեղ եկած հարազատ հայ եղանակը՝ պարզ է, մուծկալ

և առնացի դիմերով, զուարթութեանը մէջ իսկ լուրջ ու փնտրութեանը մէջ իսկ երանական, բանաւոր՝ կառուցուածքով բայց և զարմանալիօրէն կենդանի, խորեռանգ, միևնոյն ատեն կորովի ու շնորհալիօրէն քաղցր և գերազոյն գաղանիքը իր անասելի հմայքին, — պիտի ըսեմ սուրբ հմայքին — գէպի խորհրդաւոր աստուածային ներկայութիւն մը թեոզ թռիչքով մը վսեմ, խռովիչ: Կոմիտաս Վարդապետի այսպէս մեղի բերած հայ եղանակը իր բանական պայծառութեամբը, և իր առնացի կորովովը, իր մաքուր զգաստութեամբը յայտնապէս արեւմտեան — արիական է բայց և իր արեւահամ քնքշութեամբը, իր երազայնութեամբը արեւելեան միևնոյն ատեն: Ու ի վերջոյ ոչ այդ և ոչ այն, ինչու չըսել մէկ բառով՝ հարազատօրէն ու ինքնուրունապէս հայկական է. հայկական mystique մը բխած:

Բայց այս եղանակները արդիական Մեծ Երաժշտութեան մէջ մտցնելու, զանոնք ներացած ու յառաջացած ճաշակներէն վայելելի դարձնելու ու անկախաբար ալ եւրոպական ճաշակէն իրենք իրենց մէջ իսկ զանոնք ամբողջովին արժեցնելու և անոնց դեռ ևս ի կարողութեան (en puissance) պարունակած երաժշտութիւնը բովանդակօրէն իրագործելու, acteի բերելու համար հարկ է դաշնաւորել: Մեներգի յարմար դաշնակի կամ երգեհոնի ընկերակցութիւն յօրինել ու խմբերգի յարմարներուն բազմաձայնութիւն հագցնել:

Անհունօրէն դժուարին խնդիր: Սովորական արեւատագէտի մը համար ատկէ դիւրին ու պարզ բան չկայ: Եւրոպական դաշնակները (accord) պատրաստ են, դաշնաւորման դասական կանոնները՝ յայտնի. պիտի բաւէր զանոնք կիրարկել մեր երգերուն:

Մանաւանդ որ այս տեսակ դաշնաւորումը նոր բան ալ չէր. կարամուրդաւ և Եկմարեան ժողովրդական բաւական երգերու և Հայ Պատարագին համար տըւէր էին ատոր օրինակը:

Բայց գերազանցօրէն նուրբ և խորագգած ար-

ուռնատաղէտին համար որպիսին էր Կոմիտաս, հարցը կը ներկայանար այլապէս բարդ, դժուարին, գործը այլապէս պատասխանատու: Այդ երգերը միաձայն ստեղծուած էին ու պարզուկ, գեղջուկ բերաններէ երգուած այդպէս: Հայ ժողովուրդի երաժշտական բնազդը, հայկական բնաշխարհի բնութեանը միացած տուած էր այդ երգերուն երաժշտական այնպիսի գրոշմ մը, երանգներու այնպիսի փափկութիւն մը որ անոնց իսկութիւնը կրնար եղծուիլ անմիջապէս եւրոպական ներդաշնակութիւններու առաջին հպումին իսկ: Մեր երգերու շունչը կրնար խեղդուիլ եւրոպական գիտուն ներդաշնակութիւններուն ծանր փաթաթումին մէջ: Հայկական ազատ լեռներուն վրայ բուսած ու ապրող այդ փոքրիկ վայրի երաժշտական ծաղիկները ի՞նչ պիտի ըլլային իրենց հողէն փրցուած ու մեծ քաղաքներուն եւրոպական Արուեստի պալատներուն ու պարտէզներուն մէջ բերուած:

Պէտք է ըսել որ Կոմիտաս Վարդապետ իրապէս հանճարեղ լուծում մը գիտցաւ բերել այս հարցին:

Նախ պատշաճաբոյն ընտրութեամբը այն ներդաշնակութիւններուն և ներդաշնակային շղթայումներուն զորս գործածեց ժողովրդական թէ՛ կեղեցական եղանակներու իր բազմաձայն խմբագրութիւններուն մէջ: Եւրոպական դասական ներդաշնակութիւնները և շղթայումները չեն անոնք, ինչպէս է պարագան օրինակ Եկմալեանի Պատարագին մէջ: Դասական երեակը այսպէս, ըսի արդէն, որ պիտի եղծէր այդ երգերուն ներդաշնակային ի կարողութեան գոյ նկարագրը, չափ անգամ ու հեղհեղաւ աւելի վատրուած է այդ դաշնաւորումներէն: Փոխարէն յաճախ քառակի կամ հնգակի վրայ հիմնուած դաշնակներ և մանաւանդ նոր հակահնչուն (dissonnant) դաշնակներ գործածուած են որոնք բարբախտօրէն կը շեշտեն այդ երգերու յատուկ ներդաշնակային գիմագիծը:

Յետոյ դաշնաւորման համար իր գործածած խմբագրութեան եղանակովը Պատշաճօրէն բարեխառ-

նուած համեղանակային (contrapointique) կերպն է այդ, որ բազմաձայնութիւնը ձեռք կը բերէ ոչ թէ մայր եղանակին տակ պարզապէս դաշնակներ դնելով այլ այդ մայր եղանակին ընկերացնելով ուրիշ՝ բայց անոր ընդթնէն սերած, անոր ազգական մէկ կամ աւելի եղանակներ. ու այսպէս մայր երգին շուրջը յօրինուած եղանակներու փունջով մը տալով մեղի բազմաձայնութիւնը: Դաշնաւորելու այս բազմեղանակային (polyphonique) կերպը որ յատկանշական է եւրոպական նոր համանուագային (symphonique) ոճին, կը պահէ հայ երգերուն՝ իրենց էապէս մեղեդիական (melodique) հանգամանքը: Այդ ընկերացող եղանակները Վարդապետին սեփական հանճարեղ յօրինումներն են, որոնց իւրաքանչիւրը մայր եղանակի ի կարողութեան գոյ մէկ երեսը երեւան կը բերէ, կ'իրագործէ, հետեւաբար ոչ միայն չի խեղդեր, չի խեղաթիւրեր անոր ոգին այլ զայն աւելի բազմակողմանիօրէն կը վերստեղծէ, զգալի կը դարձնէ, կը ճոխացնէ, ամբողջովին կը ցայտեցնէ:

Ու վերջապէս երգերուն դաշնաւորումին մէջ իր բերած երաժշտական նկարագրութեան, pittoresqueի, տեղական գոյնի, couleur localeի մտահոգութեամբը որ խմբերգական հնչականութեան զմայելի գիւտերով այդ երգերուն շուրջ պահել յաջողեցաւ անոնց բնիկ միջավայրը, մթնոլորտը, երաժշտական կլիման կարծես:

Կոմիտասի դաշնաւորումներուն մէջ զլիաւոր երգին շուրջ, այսպէս, երբեմն ոգեւորուած կը զըռնենք երգին արթնցուցած արձագանդները, պիտի ըսէր հայ սարալանջերուն վրայ («Սարերի վրով գնաց» ին պարագան). պարի եղանակներուն մէջ երգին ընկերացող պարի քայերուն ու թմբուկներու թափահարումը («Հով լինի» ին, «Սօնա եար» ին, «Առաւօտուն բարի լուս» սքանչելի հարսներգին մէջ այսպէս). գեղջկական ռակին մէջ կ'թուող այծերուն զանգակներուն հնչիւնին անորոշ արձագանդները՝ «Հինգ էծ ունիմ» կոչուած փոքրիկ գլուխ գործոցին մէջ: Բազմատեղէք այս կտորները եւրոպական սովորական խմբերգներուն լոկ ներդաշնակային հնչողութեան հետ. հոս նրբագոյն

երանգներու գերադանց տուելութիւն (rendu) մ'ը պիտի գտնէք որուն նմանը Տէպիւսիի՝ Շառլ Տ'Օուլէանի տաղերուն վրայ յօրինած երեք խմբերգներուն ու քանի մը Ռուսական խմբերգական գործերուն մէջ հանդիպած եմ միայն: Եւրոպական երաժշտութիւնը, մանաւանդ նորը, երաժշտական նկարչագեղութեան հոյակապ էջեր տուած է անշուշտ, բայց ամէնքն ալ նուազախումբի համար. քիչ անգամ հոն կը գտնենք խմբերգական արուեստի այն բարձրութիւնը որ կոմիտասինը եղաւ:

Անշուշտ վարդապետը մէկէն հասաւ այս կատարելութեան: Իր առաջին, մանաւանդ կրօնական երաժշտութեան դաշնաւորումները դեռ գերմանական դասական և ռոմանթիկ խիտ ներդաշնակութիւններով ծանրարեուն են: Բայց մանաւանդ Փարիզ կատարած իր ճամբորդութիւններով նորագոյն ֆրանսական և ռուսական երաժշտութիւններուն իր ծանօթացումը զինքը անօրինակ կերպով նրբացուց իր ճաշակին ու արուեստի ըմբռնողութեանը մէջ ու իր բնագրին ալ օգնութեամբը հասաւ խմբերգական խմբագրութեան այդ անգերազանցելի վարպետութեանը:

Ու այսպէս ունեցանք հայ կրօնական երաժշտութեան կայունածին մէջ Վարդապետին Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Պատարագը. մեծարժէք գործ (*): Ունեցանք շարականներէն ոմանց սքանչելի դաշնաւորումները: Իսկ ժողովրդական երաժշտութեան սեռին

(*) Պիտի ունենայինք ուրիշ պատարագ մը ևս որ պիտի ըլլար, ինչպէս կ'ըսէր ինք, իր կրօնական երաժշտութեան կարեւորագոյն երկը, այս անգամ խառն խումբի համար գրուած հնգաձայն վեցաձայն և կառուցուած Օր. Էմի Արգարի կողմէ հրատարակւած Զուղայի Պատարագին մայր եղանակներուն վերայ դորս Վարդապետը կը նկատէր ամէնէն հարազատօրէն հայկական պատարագի եղանակները. պիտի ունենայինք՝ եթէ չպատահէր աղէտը: Այդ գործը կարեւոր մասերով գրուած էր արդէն, բայց զտրմանալի է որ անկէ ոչ մէկ հետք գտնուած է իր թուղթերուն մէջ: Ո՛ր անհետացած է արդեօք այդ գործը:

մէջ՝ իր կազմած հրաշագեղ շարերգները, suiteները, որոնք անթառամ շնորհով մը պիտի ապրին Երաժշտութեան գեղեցկագոյն ստեղծագործութեանց կարգին:

Փոքր երգերը, իրենց նւթով ու երաժշտական բնաւորութեամբ ներկայացուցած յարմարութեանց համեմատ, Վարդապետը իրարու կապած է. երգի մանեակներ շինելով այսպէս: Անոնց մէջ ծանր ու դանդաղ կշռոյթով երգերուն հակադրուած են թեթեւ ու եռանդուն կշռոյթով եղանակները ու այդպէս ստեղծուած են երաժշտական փոքր գլուխ գործոցներ:

Ու մեր զմայլած հոգիներուն առջեւէն, աւելին՝ խորէն անցուց Վարդապետը, շարան շարան այդ երգերը որոնց մէջ ըովանդակ կեանքն է հայ ժողովուրդին. ուրախութեամբ աշխատող, զմայլագին երազող, մաքրօրէն ու խորագին սիրող, անուշ թախծութեամբ մը կարօտցող, դիւցազնող ու միշտ ու էապէս հաւատացող հայ ժողովուրդին. աշխատանքի արի ցընձերգները, լուսնալուսային պարերգներն ու հարսներգները, միևնոյն ատեն զգաստ ու խռովիչ այն սիրերգները, անհուն ու խոր կարօտերգներն ու ողբերգները, իսկապէս աստուածաթոյն շարականները: Բովանդակ կեանքը հայ ժողովուրդին՝ երաժշտացած, ու այս անգամ Վարդապետին Արուեստին մէջ վերստեղծուած, պայծառակերպուած, պայծառաձայնուած...:

Այդ արուեստով բերուած Հայ Երաժշտութիւնը իր եղանակներու անսովոր հնչողութեան նկարագրովը, իր ներկայացուցած ձայնաշարերուն և դաշնաւորման եղանակին արտադասական ու խիզախ ինքնատուլութեամբը ու վերջապէս հոն երևցող գրեթէ բազմեղանակային (polyphonique) և յատկանշօրէն նկարչագեղ բնութեամբը Եւրոպական երաժշտական արդիական (moderniste) ճաշակին ուղղակի կը համապատասխանէր, ահա ինչու ընդունուեցաւ զմայլումով այդ շարժման վարպետներէն: Հայ երաժշտութիւնը դարերէ ու դարերէ եկած՝ Կոմիտաս Վարդապետին շնորհիւ, մէկ ոստումով՝ երաժշտական արուեստի բնաշրջութեան յառաջացած զիծին վրայ տեղ կը գտնէր:

Այս մեծ պատիւ մըն է մեզ համար: Կը պարտինք զայն իրեն:

ԽՄԲԱՎԱՐՐ

Եւրոպացիներու մօտ այս արդիւնքը ու մեր մէջ ալ Վարդապետին երաժշտութեան բերած անօրինակ խանգավաւութիւնը չպիտի բացատրուէր սակայն, տակաւին, գործերու խմբագրութեան այս արուեստին յաւկուլութիւններովը միայն: Որովհետեւ լաւագոյն երաժշտական երկերը գէշ կամ միջակ կերպով գործադրուած՝ չեն տար իրենց կարելիութեան մէջ եզոզ արդիւնքը: Մեծ բարերախտութիւնը հոն էր նաեւ և տակաւին որ Վարդապետը իր երկերու գործադրութեան, executionին համար կը բերէր խումբերու ղեկավարութեան արտասովոր տաղանդ մը: Այս տեսակէտով իր ըրածը պարզապէս հրաշքի սահմաններուն կը մօտենար:

Վարդապետը կը հասնէր քաղաք մը, յաճախ հապճեպով կը ժողվէր երգիչներ, շատ անգամ երաժշտութեան ուէ ուսումէ և մշակումէ զուրկ, ու այսպիսի տարրերէ մէկ երկու ամսուան, երբեմն քանի մը շարթուման մէջ ներկայանալի խումբ մը յառաջ կը բերէր, երգչական առաջնակարգ իրազորութիւններու կը հասնէր: Իր սորվեցնելու և վարելու կերպը գիտենք որ ապշեցուցիչ էր: Անոնք որ ծանօթ են նուագախումբի կամ երգչախումբի ղեկավարման արուեստին կամ նոյն իսկ միայն երաժշտական կեանքին, գիտեն թէ գործերու պարզապէս ճիշդ իրազորումը դեռ սկիզբն է ու տարրական բանը միայն ձեռք բերուելիք իրաւցնէ արդիւնքին համար: Բուն խնդիրը արտայայտութիւնը. երանգները ու աւելին՝ երաժշտական շունչը, ոգին ձեռք բերելուն մէջն է: Ու ատոր համար չեն բաւեր սովորական գիտութիւնը և վարպետութիւնը արուեստին: Ասոնցմով ճիշդ բայց պաղ եղականաւորումի մը ու բազմաձայնութեան մը միայն կարելի է հասնիլ: Երաժշտական բուն յափշտակութիւնը ստանալու համար ասոնցմէ անդին գտնուող տեսակ մը մոգականութիւն անհրաժեշտ է որ քիչ վարիչներու միայն տրուած չնոր՝ մըն է: Ու այդ չնորհը ունէր բացառիկ աստիճանով մը Վարդապետը:

Իր ձեռքերէն որոնց մէջ զանոնք աւելի կենդանի պահելու համար չէր առնէր ուէ գաւազանիկ, իր դէմքէն, իր ամբողջ անձէն անասելի երկտարականութիւն մը, ներուժ գիւթութիւն մը կ'ելթար երգիչներուն, վեր հանելու անոնց հոգիները ու ձայները, ասոնցմէ ու ասոնցմով հաղորդուելու համար յետոյ ունկէրոգ բազմութիւններուն ու երաժշտական հոգեկանութեան անդիմադրելի ու երբեմն տնմեհի ալիքներուն մէջ առնելու և բարձրացնելու համար զանոնք:

Ու այսպէս՝ Մեծ Խանգավաւութիւնն էր յափշտակուած ամբոխներուն որ ծափահարութիւններուն մէջ ալ կ'որոտար, կ'որոտար ու չէր դադրեր: Երբեմն ցեղը բովանդակ արթնցած կ'ըլլար կարճես այդ պահերուն՝ Հայ բազմութիւններուն մէջ: Մոռցուած ցեղը որ յանկարծ կ'ըլլար սրտերուն մէջ, կ'երգէր արիւնին մէջ ու արցունք կը դնէր անհամար աչքերուն:

Կոմիտասի երգչախումբը՝ կը հնչէր յաճախ իբրեւ արդիական նուագախումբ մը: Հոն չկային լոկ տարբեր բարձրութեամբ ձայները սօրբանօներուն, ալթօներուն, թէնօներուն ու պասերուն իրենց ինքնայատուկ դրոշմովը. ինչպէս կան անոնք եւրոպական սովորական երգչախումբերուն մէջ: Լսի որ Վարդապետին խմբերգական գործերը երաժշտական նկարագրութիւն ստեղծելու մտահոգութեամբ գրուած են. այդ նկարչագրութիւնը ձեռք կը բերուէր բարձրագոյն արուեստով մը խումբերու իրազորութիւններուն մէջ ձայներու արտաբերման տրուած զանազան երանգներով ու անոնց տարբեր բաղկացութիւններովը. ու ի վերջոյ այդ բոլոր թափանցող թևող զգացումովը, այդ բոլորին մէջ Վարդապետին անձէն եկած և մտած անդիմադրելի շունչովը:

Վարդապետը անկասկած մեր ժամանակի առաջնակարգ և բացառիկ երաժշտական ղեկավարներու զիծին վրայ կու գար:

ԵՐԳԻՉԸ

Մեծ եղաւ իբրեւ խմբավար, թերեւս անոր համար ալ էր այդ որ մեծագոյն եղաւ իբրեւ երգիչ: Իր համերգներուն երբ իր խումբերու երգերէն վերջ, կ'անցնէր դաշնամուրին առաջ ու կ'երգէր ինքն իսկ՝ իր խումբերն ու խմբերգներն ալ կը մոռցնէր: — Յաճախ կը հարցնեն. «Ես՞ ի՞նչ կ'ըսէիր Կոմիտասը. գեղեցի՞կ էր շատ իր ձայնը. ի՞նչպէս էր իր ձայնը»: Բայց երբ կ'երգէր Վարդապետը ո՛վ կը խորհէր իր ձայնին: Գեղեցիկ ձայներ շատ եղած են և կան իրենինէն աւելի գեղեցիկներն ալ ապահովաբար շատ: Բայց իրեն պէս երգիչներ շատ քիչ եկած են աշխարհ ու պիտի դան: Անշուշտ սքանչելի կերպով կը բարձրանար, կը տարածուէր, կը տիրակալէր իր ձայնը անհատնում շունչէ մը բռնուած: Դարձեալ սքանչելի որակով մը, դրոշմով մը օժտուած էր ան հակառակ երրեմն խռպոտ ու մարած տարրերու որ կը խառնուէին անոր, խռովիչ բան մըն ալ իրենք խառնելով սակայն անոր այլապէս մաքուր հնչականութեան: Բայց այս բոլորը կը չքանային իր երգուածքին նկարագիրը կազմող արտայայտականութեան քով, իմաստի, զգացման երանգներուն, կիսաստուերներուն տուչութիւնը ընելու իր կարողութեան քով: Ու ասոնք ալ տակաւին՝ այն անասելի ջերմեռանգ հոգեկանութեան քով որ իր երգուածքին ներշնչողութեամբ թռիչքը, վեհութիւնը, միսթիքը կազմէր: Զայն մը չէր այդ հոգի մըն էր:

Հայ երաժշտական ոճի իսկութեանը իր յայտնատեսութեանը օգնութեամբ, — յայտնատեսութիւն՝ որու մասին ըսի, — Կոմիտաս Վարդապետ գտաւ ու բերաւ մեզի հայ երգումի բուն ու հարազատ եղանակը: Ոճը: Ատիկա ալ իր անկորնչելի փառքերէն մին պիտի մնայ:

Մանաւանդ հայ կրօնական երգին տուչութեան, այսպէս ըսենք Մեսրոպեան Ոճը գտած էր: Մեսրոպեան կ'ըսեմ որովհետեւ հայ կրօնական երգը տալու իր ոճը խորհրդաւոր հանդիսութիւն մը ունի Մեսրոպեան երկաթագիրներու, մեր ոսկեգարու մատենագիրներուն՝

իր ճարտարապետութեան մեծ շրջանին կառուցուածք, որու ոճին հետ. նոյն անսեթեթ, կորովի, պարզօրէն չորհալի, սրտազին ու միսթիք իսկութիւնը անոնց և իր երգուածքին մէջ: Այդ երգուածքին մէջ արեւելա-լոյսութիւնը իսպառ թօթափուած էր բայց և չէր իյնար վերոպական կերպին մէջ. բուն իսկ հայ հոգիէն ու աւագքէն եկած սրտառուչ ու աստուածաթոյն բան իր ոգեղինութիւն կու տար անոր: Ո՛ւր էր թէ չկոր-ընցնէինք իր երգումի զպրօցը, իրմով մէյ մը վեհագոյնուած այդ երգչական Ոճը:

ԱՆՉԸ

Այս ամէն գերազանցութիւններուն տակ հիմնական գաղտնիք մը կը պահուի սակայն. եթէ իր մէջ տեսարանը, յօրինողը, խմբավարը, երգիչը եղան այն ենք որ եղան, պատճառն այն է որ այդ բոլորը տարբեր ձեւերու տակ նոյն և մի իսկութեան մը արտայայտութիւններն էին: Տեսարանին թէ յօրինողին, խմբավարին թէ երգչին տակ միեւնոյն երաժշտական Անճը, միեւնոյն յայտնատեսական լոյսով լո՛ւսավառ մարդու էութիւնը կը ձառագայթէր: Կոմիտաս իր Անճը ամբողջ կը գնէր իր բոլոր ըրածներուն մէջ, իր խմբադրած յետին երգին և երգած յետին շնչին մէջ. ու հանճարի լոյս մը կը կրէր ապահովաբար այդ Անճը իր մէջ: Ոչ անձնական հանճարի սակայն, եթէ կարելի է այսպէս ըսել, — ու հոս է էական յատկանիշը իր պտրագային — այլ ցեղային հանճարի լոյս մը: Տեսակ մը անանձնական տեսողութիւն կ'առաջնորդէ զինքը իր գործին մէջ ու տեսակ մը անանձնական ոգեւորութիւն կը լեցնէ զինքը ու իր ամբողջ գործունէութիւնը: Այդ է գաղտնիքը այն Տեսանողի ու Առաքեալի նկարագրին որուն զիծերով իր անձնաւորութեան պատկերը պիտի անցնի մեր պատմութեան: Ու ահա ինչու Արուեստագէտը և Հոգեւորականը ձուլուած եղան միշտ իր էութեանը մէջ, միակտուր ձառագայթ մը կազմեցին հոն: Հոգին կը կրէր իր մէջ ու իր մէջ Հոգին՝ Սո՛ւբբ կ'զգար, ատկէ՝ իր հաւատ-

քը: Իր անձնաւորութեան շինուածքին ու բնաւորութեան տեսակէտով իրրեւ Ս. Սահակներու և Ս. Մելրոպներու գիծէն դէմք մը անցած եղաւ Հայ կեանքին մէջէն Հայ պատմութեան:

Իր էութեան Միութիւնը... բայց ինչ կամքով ու ճիգով բռնուած էր ան ու լարուած իր մարմնի, մէջ: Մարմինը, նիւթը որուն օրէնքը ուրիշ է, պիտի օգտուէր աւաղ Մեծ Աղէտին իրեն տուած զօխեմ պատենութենէն կարծես իր վրէժը առնելու՝ անկէ իր վրայ եղած բռնութենէն: Ինչպէս ըրած էր ուրիշ մեծերու: Ու ապրեցաւ չնորհալի ու տարաբաղդ Վարդապետը ճակատագիրներուն էն եղերականը, մեր ու աշխարհի աչքին առջեւ կենդանի մնալով հանգերձ, զարնուելով ճիշտ իր ամէնէն թանկագին բանին մէջ՝ այդ Միութեանն իսկ մէջ: Ախտը կոտրեց փշուր փշուր այդ Միութիւնը, իբր գերագոյն հեգնանք սակայն զինքը պահելով դեռ տարիներ մեր առջեւ իրրեւ ինք իրեն անճանաչելի նիւթեղէն ստուերը:

Մահը կուգայ սրբել այսօր այդ ստուերը: Ու յաւիտենութիւնը իրեն կ'առնէ կոմիտասը ու միաժամանակ մեզի կու տայ զայն իր բուն եղածին պէս: Իրեն կ'առնէ ու մեզի կու տայ իր միութեանը մէջ վերահաստատած իսկական՝ Հոգի-կոմիտասը: Գիտնանք մեզ համար կենդանի պահել զայն:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0302442

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
„ԿՈՄԻՏԱՍ“ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵՆ
Պ Ո Ւ Ք Ր Է Շ

78(47-925)092

Պ - 52

ԳԻՆ՝ 20 ԼԷՑ, 3 ՖՐԱՆՔ